

ЛИТЕРАТУРА

1. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 432 с.
2. Серль, Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубеж. Лингвистике. Вып. 17. Теория речевых актов : сб. / пер. с англ. ; сост и вступ. ст. И.М. Кобозевой и В.З. Демьянкова ; под общ. ред. Б.Ю. Городецкого. – М. : Прогресс, 1986. – 424 с.
3. Апресян, Ю.Д. Перформативы в грамматике и словаре / Ю.Д. Апресян // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1986. – Т. 45. – № 3. – С. 208 – 223.
4. Трофимова, Н.А. Экспрессивные речевые акты в диалогическом дискурсе. Семантический, прагматический, грамматический анализ : моногр. / Н.А. Трофимова. – СПб. : Изд-во ВВМ, 2008. – 376 с.
5. Ананьев, Б.Г. Избранные психологические труды : в 2 т. / под ред. А.А. Бодалева, Б.Ф. Ломова. – М. : Педагогика, 1980. – 288 с.
6. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Ю.Н. Шведова. – М., 1995. – 928 с.
7. Горяинова, Н.Н. Стратегии и тактики речевого поведения с применением высказываний похвалы и одобрения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Н.Н. Горяинова. – Ставрополь, 2010. – 27 с.

УДК 811.161.3:82-1(476)

АХРАМАТЫЧНЫЯ КАЛАРОНІМЫ Ў ПАЭЗІ ГЕНАДЗЯ БУРАЎКІНА

С.М. ЗЫЛЬ

(Прадстаўлена : канд. філал. навук, дацэнт С.М. ЛЯСОВІЧ)

Праведзена апісанне спецыфікі функцыянавання ахраматычных колераабзначэнняў як лексіка-семантычнай сістэмы ў мове твораў Генадзя Бураўкіна на матэрыяле зборнікаў вершаў “Паміж зоркай і свечкай” і “Чытаю тайнапіс вачэй тваіх”. Прааналізаваны адметнасці іх ужывання і праз іх пададзена характарыстыка светаадчування паэта.

Каларонімы і колеравая гармонія выяўляюць асаблівасці аўтарскага светабачання. Выкарыстанне пісьменнікам колеравай лексікі, творчае перасэнсаванне яе семантычнага патэнцыялу з’яўляецца важным элементам дасягнення мастацкай вобразнасці і выразнасці. Бачанне свету ў колеры – адно з найбольш моцных чалавечых адчуванняў. Трэба таксама звярнуць увагу на тое, што чалавек даволі лёгка запамінае фарбы, зрокавае ўяўленне колеру няцяжка выклікаць, назваўшы адпаведнае слова. Таму моўныя сродкі абзначэння колеру, даступныя не толькі розуму, але і пачуццю, валодаюць вялікімі выяўленчымі магчымасцямі.

Як адзначаюць спецыялісты, усе колеры падзяляюцца на храматычныя і ахраматычныя. Да храматычных, ці асноўных, адносяць сем колераў вясёлкі – чырвоны, аранжавы, жоўты, зялёны, блакітны, сіні, фіялетава; да ахраматычных – белы, чорны і ўсе шэрыя колеры. Вялікую ролю ў сістэме колераабзначэння мастацкага твора адыгрывае прыём “колеравага кантрасту”. Гэта матываваная канцэнтрацыя супрацьлеглых па сваёй семантыцы каларонімаў у межах мікракантэксту [1].

У стварэнні вобразнасці вялікую ролю адыгрываюць каларонімы-назоўнікі: “*чаромхавая бел*”, “*раскідае срэбра дождж краплісты*”. У адносінах да формы можна меркаваць, што марфалагічна “*бясформеннасць*” перадаецца назоўнікам са значэннем колеру, бо менавіта такія лексемы (у адрозненне ад дзеясловаў, якія перадаюць дынаміку і рух) абазначаюць колеравую пляму [2]. Што датычыцца сумаўчэння колеру і святла, то лепшым чынам яно ўвасоблена ў “металічных” лексемах, бо маюць не толькі асноўны колеравы тон, але і сему бляску: “*хоць абвешай мяне серабром медальёў*”.

Параўнанне з’яўляецца адным з прадуктыўных сродкаў стварэння вобразнасці. Цікаваць да гэтага тропа выклікана спецыфікай чалавечага мыслення: са старажытнасці для вызначэння любых паняццяў людзі высвятлялі падабенства і адрозненне паміж імі. Параўнанне – адзін са сродкаў пазнання і ўспрымання навакольнай рэчаіснасці. «Менавіта параўнанні, – паводле В.Маславай, – як момант падабенства рэчаў нараджаюць метафары, сімвалы, высвятляюць міфалагічнасць свядомасці» [3, с. 145], такім чынам, выступаюць важным этапам у выяўленні спецыфічнага бачання свету творцам, а праз яго – і нацыянальнай канцэптасферы мовы. Колеравыя лексемы, акрамя таго, што з’яўляюцца пэўнай знакавай сістэмай, павялічваюць аб’ём вобразнасці кантэксту, а праз вобразны змест, вядома, найлепш праяўляюцца асаблівасці духоўнай культуры народа.

Як адзначае С.Лясовіч: “Колеравае параўнанне – троп, эканомны сродак, у межах якога аўтар выяўляе сваё бачанне пэўных жыццёвых канцэптаў” [4]. Сінтаксічная структура тых параўнальных звараў, якія мы аналізуем у творах, як правіла, нескладаная, злучнікавая, што абумоўлена пазбяганням грувацкіх канструкцый у вершах. Каларонімы “белы”, “чорны” рэалізуюць сваю амбівалентнасць і ў

межах параўнальных канструкцый праз парныя вобразы (чысціня, знешнасць; небяспека, смерць). Больш прадуктыўныя параўнальныя канструкцыі з каларонімамі, што маюць значэнне цёмных фарбаў (сіні, чорны). Гэта ў немалой ступені вызначае меланхалічны тон паэзіі.

Трэба звярнуць увагу на супрацьлеглыя па сваёй прыродзе каларонімы “чорны” і “белы”. Так, прыметнікі “чорны” і “белы” абазначаюць звычайна колер прадмета (чорныя вочы; белая зіма). Праз кантраст пісьменнік падае адбітак жыццёвага вопыту народа і асабіста свайго: “чорныя часы бываюць і ў бязгрэшных белых галубоў”, “на белым снезе – чорныя сляды”. У першым кантэксце пры дапамозе колеравага кантрасту выразна выяўлены станоўчая канатацыя белага колеру і адмоўная – чорнага.

Белы колер з’яўляецца сімвалам прыгажосці, чысціні як знешняй, так і духоўнай: “бязгрэшных белых галубоў”. Колеракод мае станоўчае ацэннае значэнне. Спрадвечна белы, у першую чаргу, быў колерам святла, але у адным з вершаў іншасказальна гаворыцца аб смерці: “світанне ляжа белым ценем”. Мы назіраем незвычайнае спалучэнне “белы цень”. Па логіцы цень не можа быць белым, тут аўтар мае на ўвазе смерць, калі і вада, і жыццё перастае бурліць. З іншага боку, гэта можа быць смуга над паверхняй вады пасля ночы.

*“Сотні раздарожжаў паміж намі,
Прываказальны тлум і шум травы.
Ды ўсё роўна над тваімі снамі
Я стаю — нядрэжны вяртавы.
Месяцаву срэбраную сцежку
У руцэ трымаю, як прашчу.
Нават прынца казачнага ўсмешку
Да твайго акна не падпушчу.
А калі світанне ценем белым
Ляжа на прыціхлую ваду,
У разлуцы доўгай асмялелы,
Да цябе нясмела падыду.
Прыўзніму ўспамінаў грэшных дымку,
Дзе схавалі я ад чужых людзей
Сонейка заспае — Радзімку —
У лагчыцы белай між грудзей”.*

Белы колер у аўтара ў асноўным апісвае з’явы прыроды або чалавечыя рысы: “бялявая цыганачка”, “калені, як белыя налівы”, “прачнуся з п’явунняй белагрудай”, “Непрыгожых жанчын не бывае. Паглядзі — вунь насустрач ідзе сарамяжліва-снегавая, як лілея на ціхай вадзе”, “я зразумеў прыроду – і ў небе ўчуў бялюткіх крылаў шум”, “як цябе няма са мною побач, белы свет халодны і пусты”, “толькі сэрца вясну прыгадае – і пакрыюцца белым сады”, “прыядзем пад яблыняй белай”, “у вачах поўня белая дваілася”, “на кожнай лугавіне ляжыць адчаю белая зіма”, “у лагчыцы белай схавалі Радзіму”, “снег спаўзае, палі вызваляюцца з-пад белай коўдры”, “Навошта жыць, калі Радзіма гіне? Каму спяваць, як водгулля няма? На ўсіх шляхах, на кожнай лугавіне ляжыць адчаю белая зіма”.

Семантыка параўнання ўказвае на этнаграфічную асаблівасць: белы колер адзення заўсёды лічыўся характэрным для беларускіх сялян. Гэта датычыцца адзення: “белая касынка па твары б’е халоднай белай лапай”, “дзяўчынка ў белай блуцы”, “яны прыходзяць у белых фракках Богавых паслоў”. Сам аўтар дае азначэнне белама колеру як колеру вечнасці: “Пахне мядовая белая грэчка. Вечнасцю пахне”. Ён мае канатацыю святасці, сакральнага, вечнага жыцця, як райскага. З іншага погляду на вечнасць: пакуль будзе жыць чалавек, будуць засявацца палі, будзе праца і хлеб.

Бяроза ў вуснай народнай творчасці – сімвал незамужняй дзяўчыны, да таго ж, паводле А. Бельскага, «белы колер бяроз і бярозавых гаёў найболей адпавядае вобразу Беларусі»: “беланогіх бярозак” [5, 99]. Белы колер у славян з’яўляецца і сімвалам кахання.

У кантэксце “анямела белая папера” (памяці М. Танка) метафарычна перадаецца адчуванне таго, што папера нібы замаўчала, бо яна чыстая, на ёй не пішуць, і гэта па прычыне адыходу з жыцця таленавітага пісьменніка. Папера “застыла”, як і жыццё чалавека.

Адзін з распаўсюджаных метафарычных вобразаў – вобраз снегу, які ўзнікае пры характарыстыцы квецені садоў: “чаромхавая бель, як цёплы снег”, “А на грэшнай зямлі мы пры сядзем пад яблыняй белай – і ўсе кветкі і травы пакладу табе моўчкі да ног”.

Сярод колеравых канструкцый кода «белы» сустракаюцца і словазлучэнні, дзе прысутнасць белага як эстэтычнай характарыстыкі не рэалізуецца: “гнеўны верш, як пальчатку, кідалі [паэты] збялелым тыранам, ад сябе лёкім жэстам адвёўшы знямелую смерць”. Тут, наадварот, у апісанні знешнасці людзей белы тон перадае характарыстыку дрэннага чалавека. Такім чынам, колеравыя кампаненты параўнанняў змяшчаюць ацэнку пісьменніка, набываюць адмоўную канатацыю.

Колеравы вобраз лепш успрымаецца, калі ўдакладняецца адценнямі, а разам з тым канкрэтызуецца і сэнсавая характарыстыка з’явы. “Семантыка ж такіх кампазітаў, – сцвярджае В.Тозік, – да такой ступені разнастайная, а спалучальнасць кампанентаў складаных прыметнікаў падобнага роду да таго непрадказальная, што ўсе магчымыя прыметнікі, якія абазначаюць канкрэтныя праявы колеру, не можа змясціць нават самы падрабязны філалагічны слоўнік” [6, 68]. Гэта гаворыць аб тым, што колераабазначэнні часта ствараюцца як індывідуальна-аўтарскія. Напрыклад: *“Непрыгожых жанчын не бывае. Паглядзі — вунь насустрач ідзе сарамяжліва-снегавая, як лілея на ціхай вадзе”*. Творца выкарыстоўвае злітны эпітэт, які адначасова характарызуе і сам прадмет і адносіны да яго. Злітныя эпітэты – адметнасць аўтарскага стылю. Нярэдка яны здзіўляюць сваёй вобразнасцю, паэтычнасцю [5]. Эмацыянальная лексема і каларонім ствараюць вобраз жанчыны, вельмі прывабнай аўтарскаму погляду: сарамлівую, стрыманую, сціпую, цнатлівую, ціхую, маральна прыстойную. Для аўтара гэта ідэал жанчыны: прыгожая, як лілея, добрага характару, а метафарычны эпітэт “снегавая” падкрэслівае яе чысціню ва ўсіх адносінах.

Белы колер – гэта яшчэ і колер срэбра, а срэбра – гэта колер сцежкі, якая ноччу адлюстроўваецца на паверхні возера, таму што яна пераліваецца і нібыта мігціць падобна, як грош на сонцы: *“месяцава срэбная сцежка”*. Колеракод “срэбны” таксама выступае і ў якасці колеру металу: *“Мірна слухаць абвалы напышлівых слоў і старога тупога прыблуду, хоць абвешай мяне серабром медалёў, не магу, не хачу і не буду”*, *“адзін ён чуў звяночак срэбны святой ваеннай маладосці, зусім нікому не патрэбны тут, дзе кубельцы ды авоські”*. А таксама Г. Бураўкін перадае сваё бачанне кропляў дажджу: *“вецер раскідвае сярэбраны гарох”*, *“летнія дажджы, як срэбраныя вішні”*, *“зрукнуць срэбраныя грыўні”*, *“раскідвае срэбра дождж краплісты”*, *“сад лапатаў пасля дажджу – быццам тысяча срабрыстых гномік саскоквала з галінак”*. Письменнік бачыць дождж як каштоўнасць, нібы пацеркі, што звісаюць з лісця і граюць на сонечных праменях, а таксама падабенства адбываецца паводле формы кроплі, гуку. Гэта сінтэтычная метафарызацыя.

Каларонім “сівы” сімвалізуе старасць. У адных канструкцыях гэтае сімвалічнае значэнне ствараецца ў першую чаргу лексмай “стары” ці сінанімічнай ёй: *“ды толькі над разлівам іван-чаю, над палыном сівельым у журбе, як жураўліны кліч, як крык адчаю, плыве: “Я так сумую без цябе!””*, *“да сівых валос дажыўся”*, *“стаіць матуля сумная, сівая”*, *“у сівой траве згубілася калоссе”*, *“грыбнікі гуляюць, топчучы сухі сівелы мох”*, *“туманіла сіваю галаву ціхае літанне”*, *“я прыйду сівельым і стамлёным да маёй любімай Беларусі, паздароўкаюся з кожным клёнам, з кожнаю бярозкай абдымуся”*, *“толькі крыўда горкая адна не дае ніяк душы спачыну: упялася чэпка сівізна і ў маю нямодную чупрыну. Жалудоў цяжкія капяжы шчодро сыпле восень залатая. Я пращу, цырульнік, — састрыжы сівізну, што лета замятае”*, *“на жыццёвых бальпаках падбіўся, ад густой пазёмкі пасівеў”*. У іншых уласна каларонім метафарызуецца і перадае сімвалічную сему мудрасці: *“гісторыя – разумніца сівая”*; а таксама падабенства да белага колеру: *“абцалую цябе, абшарчу, адагрэю, не пушчу ні на міг ў сіваю зіму”*, *“плыве сівы туман”*, *“каб гэтак вы любілі вёску, дзе сівы конь мурог скубе!”*.

Што датычыцца колеракода “шэры”, то ён абазначае абыякавасць, аднастайнасць, безнадзейнасць або непрыкметнасць чаго-небудзь: *“шэрай зязюляй ты прыляціш”* і нават цемру: *“шэрыя гмахі патушылі святло”*. Цікава адзначыць, што зямлю Г. Бураўкін азначае чорнай: *“зямля не бывае бруднай – чорнай зямля бывае”*, што нельга цурацца яе. Адрознівае чорнай выказваецца: *“Зямля не бывае шэрай – пыльнай зямля бывае. Шэрай і беднай робіць яе чалавек”*. Чалавек так і жыццё сам робіць “пыльным”, нікчэмным, калі не ўзбагачае, а растрачвае яго. На гульні мнагазначнасці значэнняў слова “шэры” пабудаваны паэтычны эфект, каб уздзейнічаць на чытача, прымусяць задумацца над сэнсам існавання.

Пры дапамозе шэрага колеру перадаецца нецікавы, аднастайны стан жыцця: *“будзённасць шэрая вакол яго вірыла”*, *“дзень быў б шэры, каб не ты”*, *“любая, ты заслانیла свет шэры, аднастайны і будзённы”*. Канатацыя колеру адмоўная.

Колеракод “чорны” звычайна асацыіруецца са злом, нечым адмоўным, што ідзе з культуры, духоўна-культурных сімвалаў, вобразаў у падсвядомасці кожнага чалавека. Так, напрыклад, названы колер звязваецца аўтарам з цемрай, невядомасцю, небяспекай, смерцю: *“На паляне свецяцца агні. Сіні дым плыве над чорнай грудай... Так я і прагнуўся ў цішыні на плячы з пявунняй белагрудай”*, *“чорнымі зданямі, пнямі-агаркамі, шлях баравы абступілі карчы”*, *“чорнай навалай коціцца гвалт небывалы”*, *“можна, наперадзе радасці мала, як перад чорнаю хваляй самума, ды не скарылася і не сканала вольная дума”*, *“няўжо ў пачвары двухгалавай [Расіі] на нас раскрыты кіпцюры і ўсе крывёй сваёй і мовай мы захлынемся без пары, а на рамонкавым абшары, дзе могілкі між саснякоў, пір будуць ладзіць янычары у чорным чадзе шашлыкоў!?”*, *“і смерць бялітасна ўзмахне сваімі чорнымі крыламі”*, *“памірала жанчына, у вечнасць чорную плыла”*. З апошняга прыклада трэба разумець, колер вечнасці, залежыць ад агульнага настрою верша. Параўноўваючы з вершам, дзе аўтар гаворыць пра вечнасць, што паўстае белай, мы грунтуем сваё меркаванне на тым, што ў вершы адлюстраваны радасны настрой пісьменніка, станоўчая эмоцыя. Гаворачы пра кантэкст верша з “чорнай вечнасцю”, размова ідзе пра тое невядомае, што

прыносіць за сабою смерць, бо калі чалавек адыходзіць з жыцця, ніхто не ведае, што там яго чакае. Сам працэс падкрэсліваецца праз метафару “памірала” = “плыла”, непазбежна адбывае ў небыццё. Такім чынам, мы бачым, што колераабзначэнне ўтрымлівае адмоўную эмоцыю. Параўнанні кода “чорны” рэалізуюць пераважна адмоўную канатацыю: “*быццам чорная хмара навісла над прасцягам палеткаў і траў, быццам нехта чужы, ненавісны ад мяне маё і часце [Радзіму] схаваў палеткаў і траў*”, “*няхай расстання чорная жуда нас не кране*”, “*чорныя часы бываюць у белых бязгрэшных галубоў*”, “*няўжо прапусцім і ў наступны век <...> і чорную атруту подлай здрады*”, “*а можа, ад таго [душа шчыміць], што шмат растрачана і быльнягом счарнелым зарасло, што з памяці спывае ўсмешка матчына і жураўля спазнелага крыло*”, “*быць можа, горка плачучы, манеце і кулаку пайшоў бы на паклон, калі б не ведаў, што бяда мінецца і застанецца чорнай працы плён*”, “*сядзіць [арол] адзін каля старога дуба самотны, як патухлая свяча – з хіжацкай акрываўленаю дзюбай і чорною душою крумкача*”. Крумкач здаўна лічыцца ў славян вешчунам бяды, смерці. А “*чорны опіум народа*” у кантэксте:

*“Як партыйныя падлізы,
Несучы на твары жах,
Адбягалі ўбок ад рызы
І свяшчэннага крыжа.
Гэта ўсё не толькі модна
Было выгадна, калі
Чорны опіум народны
Выкрывалі і клялі.
А цяпер парыві інакшы
Зачмурае галаву.
І былія слугі нашы
Пацягнуліся ў царкву”.*

– гэта яскравы прыклад таго, што адбывалася пры жыцці пісьменніка, калі ў якасці опіума выступала рэлігія, якая нібы перашкаджала поглядам камунізму, распаўсюджанню яго ў жыцці і грамадстве.

Цікавае спалучэнне сіняга і чорнага колераў у адным кантэксте: “*Вы думаеце, я шукаю слоў? — Яны прыходзяць проста і прароча то ў белых фракках Богавых паслоў, то ў сініх пінжаках чорнарабочых*” – метафарычна перадаецца і азначэнне самога працоўнага люду, хаця маюцца на ўвазе словы, муза, натхненне аўтара. Як зазначыў сам пісьменнік, што “*сіні – ціхі колер тугі*”, то можна уразіць стан працоўнага чалавека, цяжкасці, якія ён пераадольвае на шляху жыцця, але гэтая колерасема ідэнтыфікуе не толькі асоб, а працэс натхнення да творчасці, якое залежыць ад настрою. Далей мы бачым, што Г. Бураўкін схільны да песімізму: “*Я іх і ў свой апошні шлях вазьму у гэтым свеце сумным і трывожным. Яны прыходзяць самі. І таму адно без аднаго мы жыць не можам*”.

Чорны колер мае і станоўчую характарыстыку. Гэта датычыцца апісання ідэалу жанчыны. Аўтар малое вобраз дзяўчыны з чароўнымі рысамі знешнасці: “*не хавай чорных вачэй*”, “*чарнабровая гаспадыня*”, “*да сябе чорнаю касою прывяжу*”. Асаблівы акцэнт робіць на вочы, якія вабяць закаханага. Як аўтар зазначыў, “*зорка ў мілым паглядзе*”, то нябесныя зоркі бачны толькі ноччу, калі цёмна, вось і яскравасць, выразнасць позірку перадаецца праз бляск вачэй, асабліва калі зрэнкі пашыраныя: “*не хавай чорных вачэй*”, “*ад тваіх чорных вачэй уцячы*”.

Несумненна, што колеранайменні з’яўляюцца неад’емнай часткай слоўніка кожнага мастака, паколькі апісанне жыцця чалавека, прыроды, самых розных рэалій не можа быць поўным, дакладным без ужывання гэтай групы лексікі. Кагнітыўны падыход вызначае колер як сродак пазнання рэчаіснасці, садзейнічае асэнсаванню фрагментаў духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў шляхам вывучэння моўных сродкаў. Частотнасць ужывання пэўных колеравых лексем вызначае колеравыя прыярытэты аўтара, звязаныя не толькі са спецыфікай густаў, але і з асаблівацю светабачання. Так пры колькасным аналізе выяўленай лексікі са значэннем колеру бачым, што аўтар дае перевагу белаю (30 элементаў) і чорнаму (24 элементы) колерам. Сівы колер ужываецца 10 разоў, срэбны – 8, шэры – 7 і, нарэшце, шызы – 1. Колеранайменні пераважна выражаны прыметнікамі, бо аўтару бачыцца колер як адна з важных прымет з’яў, прадметаў, і прыметнік апісвае гэта. Усяго ў вершах разгледжаных намі зборнікаў пісьменнікам ужыта 80 ахраматычных каларонамаў. У параўнанні з ужываннем храматычных колераў, найбольшай частотнасцю вызначаюцца ахраматычныя. Звяртаючыся да характарыстыкі псіхалагамі чалавека ў сувязі з яго прыхільнасцю да цёплых ці халодных колераў, можна адзначыць, што Г. Бураўкін у большай ступені інтравертыўная (скіраваная на ўнутраны свет думак, перажыванняў, самапаглыблення), чым экстравертыўная (скіраваная да знешніх аб’ектаў) асоба.